

PEDAGOGY AND EDUCATION

Нашар Еститін Оқушыларды Мектепке Бейімдеудің Озық Тәжірибелері

Ұзақбай Жансая Сайланқызы¹, Мажинов Багдат Молдахметович²

¹ магистранты

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Қазақстан

² қауымдастырылған профессоры м.а., PhD

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Қазақстан

Аннотация. Мақалада нашар еститін оқушыларды мектепке бейімдеудің халықаралық озық тәжірибелері қарастырылады. АҚШ, Финляндия, Ұлыбритания, Австралия тәжірибелеріне талдау жасалып, олардың жеке білім беру бағдарламасын әзірлеу, қолжетімді акустикалық және коммуникациялық орта қалыптастыру, ассистивті технологияларды пайдалану, командалық қолдау көрсету, әлеуметтік қатысу мен оқушының дербестігін дамыту бағыттарындағы ерекшеліктері айқындалады. Шетелдік тәжірибелерді салыстыру негізінде нашар еститін оқушылардың табысты бейімделуінің негізгі шарттары жүйеленіп, оларды білім беру тәжірибесінде қолданудың маңыздылығы негізделеді.

Түйін сөздер: нашар еститін оқушылар, мектепке бейімдеу, білім беру.

Қазіргі таңда Қазақстандағы білім беру жүйесіндегі өзекті мәселелердің бірі ерекше білімді қажет ететін балаларға қолайлы жағдайлар жасай отырып сапалы білім беру мәселесі болып табылады. Осы мақсатта тек білім беруге қатысты уәкілетті орындар ғана емес, сонымен қатар, әлеуметтік, медициналық құзыреттіліктер бойынша уәкілетті орындардың жұмылдырылуы байқалады. Демек, тақырып өзекті әрі заманауи шешімдерге мұқтаж деп тұжырымдауға негіз бар.

Ресми статистика көздеріне сүйенер болсақ, 2026 жылғы дерек бойынша елдегі ерекше білімді қажет ететін балалардың саны 238 мыңнан асып отыр (01.01.2026 ж. дерек бойынша). Статистика ұсынған автор пікіріне сүйенсек, жыл сайын ерекше білімді қажет ететін балалардың арту тенденциясы байқалады. Елімізде ерекше білімді қажет ететін балалардың ең үлкен тобын мектеп жасындағы балалар құрайды (шамамен 40%). Демек, тек қана әлеуметтендіру мәселесімен қоса оларды мектепке дайындау мәселесі де қатар зерттелуі тиіс. Себебі, мектепке сәтті дайындық – «ерекше» балалардың қолжетімді әрі қолайлы білім алуының басты кепілі.

PEDAGOGY AND EDUCATION

Қазіргі білім беру жүйесінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың сапалы білім алуына және білім беру ортасына толыққанды қатысуына жағдай жасау маңызды міндеттердің бірі болып табылады. Осы тұрғыда нашар еститін оқушылардың мектепке бейімделуі олардың оқу әрекетіне қатысуын, құрдастарымен және педагогтермен қарым-қатынасын, әлеуметтік ортаға кірігуін қамтамасыз ететін маңызды педагогикалық үдеріс ретінде қарастырылады. Есту қабілетінің төмендеуі ақпаратты қабылдау, сөйлеу тілін түсіну және коммуникация орнату барысында белгілі бір қиындықтар туындатуы мүмкін, сондықтан мектеп ортасын оқушының жеке қажеттіліктеріне сәйкес ұйымдастыру ерекше мәнге ие.

Қазіргі отандық және халықаралық тәжірибеде нашар еститін оқушыларды мектепке бейімдеудің бірқатар тиімді тәсілдері қалыптасқан. Олардың қатарына қолжетімді білім беру ортасын ұйымдастыру, заманауи есту және ассистивті технологияларды пайдалану, оқу материалдарын визуализациялау, педагогикалық қолдау көрсету, құрдастарымен өзара әрекеттесуді дамыту және ата-аналармен жүйелі серіктестік орнату жатады. Осыған байланысты нашар еститін оқушыларды мектепке бейімдеудің озық тәжірибелерін зерделеу және олардың тиімді тетіктерін анықтау инклюзивті білім беру сапасын арттырудың өзекті бағыттарының бірі ретінде қарастырылды.

Нашар еститін оқушыларды мектепке бейімдеу әлемдік білім беру тәжірибесінде баланың білім беру ортасына физикалық қосылуымен ғана шектелмей, оның оқу ақпаратына қолжетімділігін, коммуникациялық белсенділігін, әлеуметтік қатысуын және психологиялық жайлылығын қамтамасыз ететін кешенді үдеріс ретінде қарастырылады. Әртүрлі елдердің тәжірибесінде осы мақсат ортақ болғанымен, оны жүзеге асыру тетіктерінде белгілі бір ерекшеліктер қалыптасқан. Бірқатар мемлекеттерде жеке білім беру бағдарламасына басымдық берілсе, екіншілерінде қолжетімді мектеп ортасын қалыптастыру, ерте қолдау, педагогтердің арнайы даярлығы немесе ассистивті технологияларды пайдалану жетекші бағыт ретінде көрінеді. Сондықтан халықаралық тәжірибелерді салыстыра қарастыру нашар еститін оқушыларды мектепке бейімдеудің тиімді ұйымдастырушылық-педагогикалық шарттарын анықтауға мүмкіндік береді.

Аталған бағыттағы жүйелі тәжірибелердің бірі Америка Құрама Штаттарында қалыптасқан. АҚШ моделінің басты ерекшелігі – нашар еститін оқушының қажеттіліктерін жеке бағалау және соның негізінде Individualized Education Program (IEP) – жеке білім беру бағдарламасын әзірлеу. IDEA

PEDAGOGY AND EDUCATION

заңнамасына сәйкес естімейтін және нашар еститін балалардың тілдік және коммуникациялық қажеттіліктері, олардың пайдаланатын коммуникация тәсілі, құрдастарымен және педагогтермен тікелей қарым-қатынас жасау мүмкіндігі, академиялық деңгейі мен қажетті арнайы қызметтері білім беру бағдарламасын жоспарлау кезінде ескерілуі тиіс.

Осыған байланысты америкалық тәжірибеде нашар еститін екі оқушыға бірдей қолдау көрсету міндетті емес. Бір оқушы үшін мұғалімнің дауысын тікелей есту құрылғысына жеткізетін қашықтағы микрофондық немесе FM/DM жүйесі жеткілікті болуы мүмкін, ал екінші балаға субтитр, мәтіндік транскрипция, сурдоаударма немесе қосымша арнайы педагогикалық қолдау қажет болуы ықтимал. АҚШ Білім департаментінің ұсынымдары коммуникациялық құралдарды баланың жеке қажеттілігіне сәйкес анықтау қажеттігін көрсетеді. Демек, АҚШ тәжірибесінің ерекшелігін «баланы қолданыстағы жүйеге бейімдеу» емес, «қолдау жүйесін нақты баланың қажеттілігіне сәйкестендіру» қағидасымен сипаттауға болады.

Жеке қолдауға негізделген бұл тәсіл Финляндияның тәжірибесінде біршама өзгеше мазмұнда жалғасады. Фин моделінің ерекшелігі – қажетті көмекті мүмкіндігінше баланың күнделікті білім алатын табиғи ортасында ұйымдастыру. Инклюзивті қағидалар бойынша оқушының қатысуы мен білім алуына кедергі келтіретін факторларды азайтып, қажетті педагогикалық қолдауды өз мектебінде және құрдастарымен бірге білім алу барысында көрсетуге басымдық беріледі.

Финляндия тәжірибесінде нашар еститін баланы үнемі жеке немесе арнайы ортаға бөліп шығару негізгі шешім ретінде қарастырылмайды. Керісінше, жалпы сыныптағы оқыту тәсілдері баланың мүмкіндігіне қарай икемделеді. Мұғалім ауызша ақпаратты визуалды материалдармен толықтырады, негізгі нұсқауларды жазбаша береді, сабақ құрылымын алдын ала түсінікті етеді және оқушының топтық жұмысқа қатысуына жағдай жасайды. Мұнда қолдаудың мақсаты оқу тапсырмасын орындауға көмектесумен қатар, баланың өз сыныбына және мектеп қауымдастығына тиесілілік сезімін сақтау болып табылады. Сондықтан Финляндия тәжірибесінің айрықша белгісі ретінде қолдаудың оқушының күнделікті білім беру ортасына кіріктірілуін көрсетуге болады.

Финляндияда әлеуметтік қатысуға берілетін басымдық Ұлыбритания тәжірибесінде білім беру ортасының коммуникациялық және акустикалық қолжетімділігін қамтамасыз ету идеясымен толықтырылады. Мұнда «deaf-friendly school», яғни естімейтін және нашар еститін оқушыларға қолайлы мектеп

PEDAGOGY AND EDUCATION

ортасын қалыптастыруға ерекше назар аударылады. Бұл тәсілдің негізгі идеясы – баланың оқуындағы қиындықтарды тек есту қабілетінің төмендеуімен түсіндірмей, мектеп ортасында сол қиындықтарды күшейтетін кедергілердің бар-жоғын анықтау. Мәселен, сыныптағы фондық шу, жаңғырық, бірнеше адамның бір мезгілде сөйлеуі, мұғалімнің оқушыға арқасымен тұрып сөйлеуі немесе жарықтың жеткіліксіздігі ақпаратты қабылдауды күрделендіруі мүмкін. Ұлыбританиядағы тиісті нұсқаулықтарда акустикалық ортаның сапасы есту қабілеті бұзылған оқушылардың білім алуына ықпал ететін маңызды фактор ретінде қарастырылады.

Осы себепті британдық тәжірибеде сыныптың физикалық ортасын дұрыс ұйымдастыру педагогикалық бейімдеудің бір бөлігі болып табылады. Нашар еститін оқушы мұғалімнің жүзін анық көретіндей орналасуы, мұғалім сөйлеу кезінде оқушыға қарап тұруы, жаңа терминдер мен негізгі ақпарат визуалды түрде ұсынылуы, бейнематериалдар субтитрмен сүйемелденуі маңызды. Топтық талқылауда оқушылардың кезекпен сөйлеуі және кімнің сөйлеп тұрғанын анық көрсету де коммуникациялық кедергілерді төмендетеді. Бұл тәжірибенің маңызды тұсы – оқушының мүмкіндігін шектейтін факторды баланың өзінен ғана емес, білім беру ортасынан іздеу.

Сонымен қатар британдық модельде педагогтің балаға қатысты жоғары академиялық күтулерін сақтау маңызды. Есту қабілетінің төмендеуі интеллектуалдық мүмкіндіктің төмендігін білдірмейтіндіктен, оқу бағдарламасының мазмұнын негізсіз жеңілдету тиімді бейімдеу ретінде қабылданбайды. Оның орнына оқу материалын ұсыну формасын өзгерту, ақпаратқа қосымша визуалды қолжетімділік беру және қажетті техникалық құралдарды пайдалану ұсынылады. Осылайша, Ұлыбритания тәжірибесінің ерекшелігі оқу талаптарын төмендетуден гөрі, сол талаптарға қол жеткізудегі кедергілерді азайтуға бағытталуымен сипатталады.

Мектеп ортасын қолжетімді етуге бағытталған бұл ұстаным Австралия тәжірибесінде командалық қолдау және технологиялық қамтамасыз етумен ұштасады. Австралиялық тәжірибеде нашар еститін баланың бейімделуі тек сынып мұғалімінің жауапкершілігі ретінде қарастырылмайды. Оған жалпы білім беретін сынып педагогі, арнайы педагог, есту саласындағы мамандар, ата-ана және қажет болған жағдайда басқа да қызмет өкілдері қатысатын кешенді қолдау жүйесі тән. Командалық жұмыс барысында баланың есту мүмкіндігімен қатар оның оқу жетістігі, коммуникациялық белсенділігі, әлеуметтік қарым-қатынасы және техникалық құралдарды пайдалану тиімділігі

PEDAGOGY AND EDUCATION

бақыланады.

Австралия тәжірибесінде ассистивті технологиялардың педагогикалық қолдаумен сабақтастығы да маңызды. Жеке есту аппараттары мен кохлеарлық импланттармен қатар қашықтағы микрофон жүйелерін, субтитрленген цифрлық материалдарды және визуалды ақпарат көздерін қолдану оқу үдерісіндегі ақпараттық кедергілерді азайтады. Алайда техникалық құрылғының болуы жеткілікті деп есептелмейді. Мұғалім оның баланың оқуына қалай әсер ететінін түсінуі, сабақ барысында дұрыс қолдануы және техникалық құралдың тұрақты жұмыс істеуін бақылауы қажет.

Австралиялық тәсілдің тағы бір ерекшелігі – өтпелі кезеңдерді алдын ала жоспарлау. Баланың мектепке алғаш келуі, басқа сыныпқа ауысуы немесе білім берудің келесі деңгейіне көшуі бейімделудің жаңа кезеңі ретінде қабылданады. Сондықтан оқушы жаңа ортаға келгенге дейін оның қажеттіліктері туралы ақпаратты педагогтерге жеткізу, ата-анамен және мамандармен бірлескен кездесу өткізу, сыныптың акустикалық жағдайын бағалау және қажетті техникалық құралдарды алдын ала дайындау маңызды. Мұндай алдын ала ұйымдастырылған қолдау жаңа ортада туындайтын коммуникациялық және психологиялық қиындықтардың алдын алуға мүмкіндік береді.

Сонымен бірге халықаралық тәжірибелер нашар еститін оқушының академиялық және әлеуметтік бейімделуін бір-бірінен бөліп қарастыруға болмайтынын дәлелдейді. Оқушы мұғалімнің түсіндірмесін жақсы қабылдағанымен, құрдастарымен коммуникацияға қатыса алмаса, оның мектепке толық бейімделуі туралы айту қиын. Сол сияқты сыныптағы әлеуметтік қарым-қатынасы жақсы болғанымен, оқу ақпараты қолжетімсіз болса, білім беру нәтижесіне қол жеткізу мүмкіндігі шектеледі. Сондықтан тиімді модель академиялық қолжетімділік, коммуникациялық еркіндік, әлеуметтік қатысу және эмоционалдық жайлылықтың бірлігін қамтамасыз етуі тиіс.

Осы тұрғыдан шетелдік озық тәжірибелерді отандық білім беру жүйесіне бейімдеу барысында бірнеше өзара байланысты бағытқа басымдық беру орынды. Олар – нашар еститін оқушының қажеттіліктерін мектепке келген кезден бастап кешенді бағалау; жеке қолдау бағытын белгілеу; сыныптың акустикалық және визуалды қолжетімділігін қамтамасыз ету; ассистивті технологияларды оқу үдерісіне жүйелі енгізу; мұғалімдерді арнайы әдістемелік даярлықтан өткізу; құрдастар арасындағы қолдаушы коммуникациялық ортаны қалыптастыру; ата-аналар мен мамандарды командалық жұмысқа тарту және баланың өзіндік дербестігін дамыту. Аталған бағыттардың жүйелі жүзеге

PEDAGOGY AND EDUCATION

асырылуы нашар еститін оқушының мектепке бейімделуін жекелеген түзету шараларының жиынтығы емес, баланың білім алуға, қарым-қатынасқа және мектеп өміріне толыққанды қатысуына мүмкіндік беретін тұтас педагогикалық жүйе ретінде ұйымдастыруға негіз болады.

Әдебиеттер тізімі:

- [1] Назарбаева А.А. Аналитика и мониторинг: фундамент развития специального образования в Казахстане // Специальная педагогика. – 2026. – № 1. – С. 12–14.
- [2] Libbi C.A., Frijns J.H.M., Stronks H.C., Eichengreen A., Koutamanis A., Rieffe C. Affordances for deaf and hard of hearing students' social participation in mainstream school environments // Journal of Environmental Psychology. – 2026. – Vol. 111. – Art. 103028. – DOI: 10.1016/j.jenvp.2026.103028.
- [3] Antia S.D., Stinson M.S., Gaustad M.G. Developing membership in the education of deaf and hard-of-hearing students in inclusive settings // Journal of Deaf Studies and Deaf Education. – 2002. – Vol. 7, № 3. – P. 214–229. – DOI: 10.1093/deafed/7.3.214.
- [4] Stinson M.S., Liu Y. Participation of deaf and hard-of-hearing students in classes with hearing students // Journal of Deaf Studies and Deaf Education. – 1999. – Vol. 4, № 3. – P. 191–202. – DOI: 10.1093/deafed/4.3.191.
- [5] Byrnes L.J., Sigafoos J., Rickards F.W., Brown P.M. Inclusion of students who are deaf or hard of hearing in government schools in New South Wales, Australia: Development and implementation of a policy // Journal of Deaf Studies and Deaf Education. – 2002. – Vol. 7, № 3. – P. 244–257. – DOI: 10.1093/deafed/7.3.244.